

A statisztikai módszer alkalmazása a nyelvjárási alakulatok elhatárolásában a csiki és gyergyói tájnyelvi atlasz alapján

A nyelvjárások elhatárolhatóságának kérdése mind a mai napig nem oldódott meg megnyugtató módon. Gilliérontól kezdve számos nyelvtudós, mint Ascoli, G. Paris, P. Meyer, A. Gauchat és mások, határozottan tagadja, hogy nyelvjárási határokról lehetne beszélni, illetőleg nagy fenntartással él a nyelvjárási határok meglétét illetően, mivel a jelenségek izoglosszái nem esnek egybe.¹ Ugyanakkor a német dialektológusok és velük együtt számos román, magyar meg szovjet szakember a nyelvjárások elhatárolhatósága mellett foglal állást, hangsúlyozva, hogy a különböző nyelvjárási alakulatok között átmeneti területek figyelhetők meg.² Statisztikai vizsgálatok alapján sok más kutatóval egyet-

¹ Vö. E. PETROVICI: Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român. LR. III [1954], 5. sz. 7; V.M. JIRMUNSKI: Despre unele probleme ale geografiei lingvistice. Probleme de lingvistică. 1954. 4. sz. 3—29; DEME LÁSZLÓ, Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái. Bp., 1956 14—23; MÁRTON GYULA, Magyar nyelvjárás. Egyetemi jegyzet, Kézirat. 34 kk.; KÁLMÁN BÉLA: Megjegyzések a nyelvjárási izoglosszákról. MNyj. VIII [1962] 3; lásd még a felsorolt munkák könyvészetét is.

² K. HAAG, Die Mundarten des oberen Neckar- und Donaulandes. Reutlingen, 1898. 88 és Über Mundartengeographie. Alemania, Bd. 29. Bonn, 1901, 238; 1. még Немецкая диалектография. Москва, 1955. 70 kk.; I. IORDAN: Graiul putnean. Ethnos. I [1941], fasc. 1. 90—118; E. PETROVICI i.m. 13—7 és Graiul românesc de pe Crișuri și Someș. Kny. Transilvania 72. év, 8. sz. 3; V.M. JIRMUNSKI i.m. 25; R. TODORAN: Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. LR. V [1956], 2. sz. 38—50; GR. RUSU: Graiuri de tranziție. În legătură cu poziția graiului vrâncean în cadrul dacoromânei. CL. VI [1961], fasc. 1. 86; GR. BRÎNCUȘ: Cercetări asupra unui grai de tranziție. Rev. Univ. "C.I. Parhon". Filologie. 1955. 2—3 sz. 197; I. PĂTRUȚ: Influences slaves et magyares sur les parlers roumains. Romanoslavica I [1958], 1. sz. 41 és CL. III [1958], 63—72; PETRIȘOR MARIN: Graiuri mixte și graiuri de tranziție. Cu privire la un grai mixt din nord-estul Olteniei. LR. XI [1962], 1. sz. 87—94; TEOFIL THEAHA: Considerații asupra unei zone de interferență a graiurilor. LR. XI [1962], 1. sz. 95—6; I. COTEANU: Elemente de dialectologie a limbii române. Buc., 1961, passim; B. CAZACU: Despre dinamica limitelor dialectale. Fonetică și dialectologie. V [1963], 28; VALERIU RUSU: Contribuții la descrierea graiurilor dacoromâne (pe baza ALR. vol. III). Fonetică și dialectologie V [1963], 83—107; ST. GIOSU: Subdialectul maramureșan. SCL. (Iași), Filologie. XIV [1963], fasc. 1. 109; К. Ф. ЗАХАРОВА В. Г. ОРЛОВА Группировка говоров русского языка по данным лингвистической географии. Вопросы языкознания. 1963. 6. sz. 22; a magyar dialektológusok véleményére vonatkozóan I. GÁLFFY MÓZES: Problema delimitării dialectelor și graiurilor limbii maghare. SCL. XIII [1962], 1. sz. 69—72; KÁLMÁN BÉLA i.m. 9 és MNyj. VIII [1962], 21.

értésben, de anélkül, hogy határozottan állást foglalna a nyelvjárási határok megléte mellett, Imre Samu — ha egy jelenséggel kapcsolatos megállapítását általánosítjuk — arra a következtetésre jut, hogy a nyelvjárási hangok jellemző ejtésbeli sajátossága egy központi, viszonylag nagyobb területen található magtól távolodva gyűrűző hullámmal csökken, és fokozatosan más ejtési sajátosságokat mutató hangba megy át.³

A nyelvjárások elhatárolhatóságát vallók különböző jelenségeket vettek alapul. Egyesek hangtani jelenségeket vizsgáltak, mások szóföldrajzi adatokat fogtak vallatóra, és viszonylag ritkán történt meg, hogy vizsgálódásaikban megfelelő figyelmet szenteltek volna az alak- és szerkezetani jelenségeknek.⁴ De már K. Haag megjegyzi, hogy egyes jelenségek határának megállapításában a következő három szempontot kell szemelőtt tartani: 1. az alakok számát, 2. a hangok gyakoriságát és a 3. a végbemenő változások fokát.⁵ A magyar dialektológiában Deme László fejtette ki bővebben azokat az elvi szempontokat, amelyeknek alapján az egyes nyelvjárások elhatárolhatók egymástól. Ezek a következők: melyek a tanulmányozott nyelvjárás legfontosabb fonémái; ezek milyen megterheltségűek; melyik fonéma helyett használatos valamely fonéma; milyen tendencia érvényesül a nyelvjárásban; az egyes fonémák milyen megterheltségűek; és végül milyen hangokban realizálódnak az egyes fonémák.⁶ A rendszerszerű fonetikai-fonológiai jelenségek mellett azonban tekintetbe kell vennünk az alaktani, szóföldrajzi és szerkezetani jelenségeket, amelyek kiegészítik a kérdéses nyelvjárási alakulat képét, azaz a nyelvjárások elhatárolásakor meg kell vizsgálnunk a nyelvjárásban rendszerszerűen jelentkező összes jelenségeket. Abban természetesen a nyelvészek többsége egyetértett, hogy az alaktani, szóföldrajzi és mondattani jelenségek mellett elsőbbséget kell biztosítani a hangrendszerbeli sajátosságoknak.⁷

E jellegzetességeknek az elhatárolásban való értékesítése azonban az eddigiekben elsősorban úgy történt, hogy számbavették az elhatárolandó nyelvjárási alakulatban (alakulatokban) meglévő, az irodalmi nyelvi formáktól, illetőleg más nyelvjárási egységek jellegzetességeitől eltérő néhány sajátosságot, és ezeknek a bemutatásával bizonyították, hogy elkülönülő nyelvjárási egységről van szó. A vizsgálódás a hangrendszert illetően a realizációs formák alapján, tehát funkcionális alapon történt, ugyanis különösen a kisebb tájegységek elkülönítése, másként nem vagy alig lehetséges. A fonémarendszer állományszerű felmérése nem látszott éppen emiatt célra vezetőnek. Eredményesebbnek bizonyult a fonematikus-fonetikus szembenállásoknak és a jelenség megterheltségi fokának a számbavétele.⁸ A szókészlet és az alaktani elemek felhasználásában

³ IMRE SAMU: Nyelvjárási jelenségek statisztikai feldolgozása. MNy. VIII [1962], 21.

⁴ L. a 2. számú jegyzetben említett tanulmányokat.

⁵ Vö. Немецкая диалектография Москва, 1955. 70 кк.

⁶ DEME L.: A magyar nyelvjárások néhány kérdése. Bp. 1953. 13—16.

⁷ Vö. GÁLFFY, Contribuții la problema delimitării dialectelor pe baza materialului atlasului regional Ciuc-Gheorgheni. Omagiu lui Al. Rosetti. Buc. 1965. 271—9.

⁸ Pais Eml. 446—53; IMRE: i.m. 11—27.

szintén a különbségek kimutatása volt a cél. A rendszerszerűség elve azonban e tekintetben még kevésbé érvényesült. Főként a megőrzött régiségekre és a nyelvi különfejlődés eredményeire támaszkodtak a kutatók állításuk támogatásakor.⁹

A csíki és gyergyói tájnyelvi atlasz anyaga alapján is úgy látszik, hogy az elhatárolás nem vezetne eredményre pusztán a fonológiai rendszer állományszerű felmérésével, hiszen a magyar nyelvjárások fonéma-állománya egy nyelvjáráson belül (sőt talán az egyes nyelvjárások egybevetése esetén) sem mindig mutat olyan mérvű rendszerbeli eltérést, amelynek alapján az egyes alakulatok sajátosságai rendszerszerűen bemutathatók volnának. Emiatt a hangrendszernek ilyen célú vallatóra fogásakor a realizációt és a megterheltséget kell alapul vennünk.¹⁰ Másrészt meg az alaktani rendszer sajátosságai közül rendszerszerűen sajátosságokat kell megvizsgálnunk. A szókészlet területéről pedig más-más elterjedtségű és hatókörű elemeket tanácsos kiválogatnunk. Mindezeket a sajátosságokat statisztikai adatok segítségével kell értékelnünk, hiszen olykor, különösen a szomszédos tájnyelvi egységek elhatárolásában, a jelenség gyakoriságában megfigyelhető eltérés az egyetlen fogódzó. S jöllehet fonológiai szempontból a kisebb-nagyobb tájnyelvi alakulatok állományszerűen azonos rendszert mutatnak, a fonémák realizációs formáinak megterheltsége (és ennek alapján egyes variánsoknak a nyelvjárásban típus-értékűnek minősíthető volta) lehetővé teszi a nyelvjárási egység sajátos jellegzetességeinek feltárását, és így az egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő tájnyelvek elkülönítését, elhatárolását.

Az alábbiakban megkíséreljük, hogy a csíki-gyergyói tájnyelvi atlasz anyaga alapján, a statisztikai módszer segítségével megvonjuk azokat a nyelvjárási határsávokat, amelyek ebben a tájszólásban kialakultak, és amelyek az egybeeső, illetőleg eltérő izoglosszák tanúsága szerint a kisebb tájnyelvi egységeket mint az egységben megnyilatkozó különféleségeket elhatárolják.

Az atlasz kérdőfüzete 742 kérdést tartalmaz. Benne megfelelő arányban megtalálhatók mindazok a hangrendszerbeli jelenségek, amelyek lehetővé teszik egy nyelvjárás hangtani sajátosságainak rendszerszerű megállapítását és bemutatását a fonetikai szembenállások és a megterheltség szempontjából (52,4%). Ugyanakkor kielégítő számú kérdés képviseli az alaktani (14,5), valamint a szóföldrajzi jelenségeket is (31,6%).¹¹ Természetesen növelik a fonológiai-fonetikai jellegű kérdések számát az alaktani és a szóföldrajzi természetű adatok, hiszen a hangtani jelenségek szavakban, szóalakokban élnek. A fenti százalékos számok arra utalnak, hogy a kérdőfüzet összeállításakor ilyen arányban iktattunk be elsődlegesen hang- és alaktani, illetőleg szóföldrajzi jellegűnek minősíthető kérdéseket.

⁹ Vö. az ŐHA ide vonatkozó térképlapjait.

¹⁰ Az atlasz anyagát Márton Gyulával gyűjtöttem 1957—1961 között.

¹¹ Vö. GÁLFFY—MÁRTON, Mutatvány Csík és Gyergyó Tájnyelvi Atlaszából. NyIrK. I [1957], 1—4. sz., és 25 térképlap 65—6; Omagiu lui Al. Rosetti., Buc., 1966. 272.

A ponthálózat abszolút sűrűségű volt, minden egyes településre kiterjedt. Az elhatárolás szempontjából ez nagyon fontos, mert az izoglosszák megállapítása így lehetővé válik. Az izoglosszák egybeesése pedig megengedi a jelenségcsoport-határok megvonását, és így a tájnyelvi alakulatok határsávjainak rögzítését.

Módszertani tekintetben a következőképpen jártam el: megvizsgáltam az egész területre jellemző hang- és alaktani, valamint szóföldrajzi jelenségeket, illetőleg azokat a sajátosságokat, amelyek eltérést mutatnak a kisebb területi egységekben. Majd pedig az *u, ú, ü, ű, i, í*, hang kivételével — minthogy ezek figyelemreméltó következtetés levonását nagyon korlátozott mértékben tették volna lehetővé — tanulmányoztam az összes magánhangzókat szembenállásonként az irodalmi nyelvbéli hangokhoz viszonyítva. Számbavettem a magánhangzókat hangsúlyos, hangsúlytalan helyzetben és abszolút szóvégen, majd pedig statisztikát készítettem az egyes variánsok előfordulásáról. Ezt a számadatot elosztottam a kutatópontok számával, és így megkaptam a variánsok egyúthatóját.¹²

Tekintettel arra, hogy az egyes jelenségeket nem képviseli azonos számú kérdés a kérdőfüzetben, és tekintettel arra, hogy mindegyik jelenségnek másfokú a területi megoszlása, a szembenállások szempontjából nagyobb számban tanulmányoztam azokat a jelenségeket, amelyek a kisebb tájegységekre jellemzőek, és így differenciáló jellegűek. Például a diftongus-monoftongus szembenállásra 207 adat állt rendelkezésre (figyelembe véve mindazokat a szavakat, szóalakokat, amelyekben ez a jelenség szembenállásként jelentkezhetett); az *e*-nek és variánsainak a megterheltségét 35, az *ë*-nek és változatainak arányát 58, az *á:á* szembenállási arányát 20, az *a*-nak és realizációs formáinak a számarányát 30 kérdésre adott válasz alapján számítottam ki. Hasonló az adatok száma a többi magánhangzó számarányának kiszámításában is. Minthogy a magyar nyelvjárásokban a mássalhangzórendszer kevésbé változatos képet mutat, a kérdés megoldásában kevesebb lehetőséget kínál. Ezért a mássalhangzórendszer köréből megvizsgáltam a hosszú-rövid, palatizált — nem palatizált szembenállást, egyes hasonulások jelenségeket, valamint néhány hangkivetéses és hangátvetéses jelenséget. Ezeket azonban — a már említett ok miatt — kevesebb szóalak felhasználásával végeztem. Az alaktan területéről tanulságosnak bizonyult a több birtokos egy birtok viszonyt jelölő *-uk, -ük* birtokos személyragnak, az ikes igék ragozásában megfigyelhető sajátosságoknak, illetőleg egyes névszói viszonyragok viselkedésének a tanulmányozása. Csak nagyon korlátozott mértékben hasznosíthattam a kérdés kifejtésében a törendszerebeli sajátosságokat és számos más alaktani elem viselkedését. Végül viszonylag nagyszámú szóföldrajzi jelenséget vizsgáltam meg. A szavak túlnyomó többsége a terület nagy részén használatos, mégis megfigyelhető ezen a téren is az alakok

¹² Az alkalmazott módszerre l. IMRE SAMU i.m. 14. kk.

harca.¹³ A csaknem 100 megvizsgált szó közül mindössze 8-nak a területi elterjedését mutatom be, azokét, amelyek teljes mértékben meggyőzőek a nyelvjárási jelenségek területi megoszlását illetően.

A fennebb vázolt eljárással az alábbi eredményre jutottam: a diftongus-monoftongus szembenállás alapján öt tájszólás különíthető el Csík-Gyergyó területén: Kászón (a 123—128 és 136-os kutatópont), Alcsík (a 131—156-os pont, Felcsík (a 157-170, 173, 175-ös kutatópont), Gyimes (a 171, 174, 176-os kutatópont) és Gyergyó (a 177—198-as kutatópont).¹⁴ Ez a szembenállás képezi az elhatárolás alapját, de számos más hang realizációja és megterheltsége, illetőleg más hangtani sajátosság, valamint egyes alaktani és szóföldrajzi adatok is támogatják ezt a felosztást. Gyakran több jelenség izoglosszája egybeesik, és így egész jelenségcsoport izoglosszája jelöli a kisebb területi egység határsávját. Nem egyszer azonos vagy hasonló értékű a jelenségek megterheltsége is. Természetesen hangsúlyoznunk kell, hogy a kisebb-nagyobb tájnyelvi egységekre jellemző sajátosságok találkozási vonalán átmeneti határsávok alakultak ki. Ez a tény azonban nem zárja ki a jelenségcsoportok alapján a nyelvjárási, tájnyelvi határok megvonását.

A statisztikai adatok szerint például az *á:ǫ* szembenállás aránya lehetővé teszi egyrészt Csík és Gyimes Gyergyótól való elkülönítését, ezen belül pedig utal arra, hogy Kászón és Gyimes tájszólása e tekintetben közelebb áll egymáshoz, viszont Alcsík és Felcsík tájnyelve ugyancsak szorosabb kapcsolatot mutat (l. a 3. sz. térképlapot). Gyergyóban az *ǫ:á* aránya 1,31:7,55; Kászónban 9,71:4,35; Gyimesben 10,16:5,00 az arány, viszont Alcsíkban 11,80:1,44, Felcsíkban 9,64:0,64, ami azt jelenti, hogy Kászón és Gyimes tájnyelvében kb. 50 %-kal ki-

¹³ Vö. GÁLFFY—MÁRTON i.h.

¹⁴ L. az 1. sz. térképlapot. A kutatópontok jegyzéke: 123: Újtusnád (Tuşnadul nou), 124: Lázárfalva (Lăzăreşti), 125: Tusnád (Tuşnad), 126: Csíkverebes (Vrabia), 127: Kászónújfalu (Casinul nou), 128: Kászónjakabfalva (Iacobeni), 131: Csíkkozmas (Cosmeni), 132: Csatószeg (Cetăţuia); 133: Csekefalva (Ciucani), 134: Csíkzsentsimon (Sinsimion), 135: Csíkzsentsimrton (Sînmărtin), 136: Kászónfeltiz (Plăieşii de sus), 137: Csíkzsentsimre (Sîntimbru), 138: Csíkbanfalva (Bancu), 139: Csíkzsentsimkirály (Sîncrăieni), 141: Kotormány (Cotorman), 142: Csíkzsentsimgyörgy (Ciucsîngeorgiu), 143: Csíkzsentsimzent (Misentea), 145: Csíkzsentsimlélek (Leliceeni), 146: Zsögöd (Jigodin), 147: Csíkzsereza (Miercurea-Ciuc), 148: Fitód (Fitod), 149: Menaságújfalu (Armăşeni), 150: Csíkmenaság (Armăşeni), 152: Csíkzsomsimlyó (Şumuleu-Ciuc), 153: Csíkzsocsobotfalva (Cioboteni), 154: Csíkzsocsomortán (Şoimeni), 155: Csíkzsotplaca (Topliţa-Ciuc), 156: Csíkzsópálfalva (Păuleni), 157: Csíkzsodelne (Delniţa), 158: Csíkzsocsicsó (Ciceu), 159: Mádéfalva (Siculeni), 160: Csíkzsorzsova (Bîrzava), 161: Csíkzsentsimiklós (Nicolăeşti), 162: Csíkzsopzvîz (Frumoasa), 163: Göröcsfalva (Gîrciu), 164: Csíkzsrákos (Racul), 165: Csíkzsomadaras (Mădăraş-Ciuc), 166: Vacársi (Văcăreşti), 167: Csíkzsentsimihály (Mihăileni), 168: Ajnád (Livezi), 169: Csíkzsánfalva (Dăneşti), 170: Karcfalva (Cîrţa), 171: Gyimesfelsimlók (Lunca de sus) 172: Csíkzsjenőfalva (Ineu), 173: Csíkzsentsimtamás (Tomeşti), 174: Gyimesközéplek (Lunca de jos), 175: Csíkzsentsimdomokos (Izvorul Oltului), 176: Gyimesbük (Ghimes-Făget), 177: Marosfő (Izvorul Mureşului), 178: Balánbánya (Bălan), 179: Vasláb (Voşlobeni), 180 Gyergyóújfalu (Suseni), 181: Gyergyózsomsimafalva (Ciumani), 182: Kilyénfalva (Chileni), 183: Tekerőpatak (Valea Strîmbă), 184: Gyergyóalfalu (Joseni), 185: Gyergyózsentsimiklós (Gheorgheni), 186: Gyergyózsárhegy (Lazarea), 186a: Gűdű (Ghidet), 187: Gyergyózsomete (Remetea), 188: Gyergyózsitró (Ditrău), 189: Gyergyózsodós (Hodoşa), 191: Salamás (Sărmaş), 194: Borszék (Borsec), 195: Gyergyózsotlgyes (Tulghes), 196: Hollósarka (Corbu). — Az itt fel nem sorolt kutatópontok (149, 151, 180a, 184b, 187a, 187b, 187c, 197, 198) a szomszédos helységekhez tartozó kisebb települések. Ezeknek nincs hivatalos neve.

sebb az *á* megterheltsége, Al- és Felcsíkban ezzel szemben minimális az *á* használata (I. I. táblázat).

I. táblázat: az *á* hangszín-megoszlása

Nyelv- járás hangok	Kászon			Alcsík			Felcsík			Gyimes			Gyergyó		
	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen
<i>á</i>	3,71	5,00	4,35	1,00	1,88	1,44	0,52	0,76	0,64	7,00	3,00	5,00	7,14	7,96	7,55
<i>ǎ</i>	11,71	7,71	9,71	11,05	12,55	11,80	10,28	9,00	9,64	9,66	10,66	10,16	1,29	1,33	1,31

1 = hangsúlyos helyzet; 2 = hangsúlytalan helyzet.

Azonos képet mutat lényegében az irodalmi nyelvi *a* hangnak megfelelő nyelvjárási hangok realizációja is. Az *a* hang realizációja elsősorban az *a:ǎ* számaránya szempontjából tanulságos, ugyanis Gyergyóban e két hang aránya alig tér el egymástól. Gyimesben viszonylag erős az *a* megterheltsége az *ǎ* hanghoz viszonyítva. A terület más tájegységeiben viszont, különösen Kászonban az *ǎ* használata jóval gyakoribb az *a*-nál. A többi változat számaránya nem mond semmi különöset, hacsak az *ǎ*, *o* felcsíki megterheltségét nem tekinthetjük sajátosnak (I. II. táblázat).

Az *o* hangnak megfelelő színárnyalatok területi megoszlása nem annyira meggyőző, mint az előbbi hangoké. Mégis tanulságos, hogy Gyergyó és Felcsík az *o* megterheltsége alapján együtt halad és elkülönül a többi tájegységtől. A hallható variánsok gyakorisága szempontjából teljesen elhanyagolható számarányban fordulnak elő (I. III. táblázat).

Az irodalmi nyelvi *e* hangnak megfelelő nyelvjárási hangok területi megoszlása és megterheltsége alapján a gyergyói tájszólás elkülönül a többi tájegység nyelvjárásától. Jellemző a zárt tendencia erősfokú érvényesülése (I. IV. táblázat).

Kevésbé szembetűnő módon, de lényegében ugyanezt a helyzetet tükrözteti az *ë*-nek és labializált árnyalatú változatainak a számaránya. Az *ë* megterheltsége erőteljesebb Kászonban, Alcsíkban és Gyimesben, gyöngébb fokú Gyergyóban és Felcsíkban, viszont a labializációs alakváltozatok gyakoribbak Gyergyóban mint a többi tájegységben (I. V. táblázat).

II. táblázat: az irodalmi nyelvi *a*-nak megfelelő hangok

Nyelvjárási hangok	Kászán				Alesik				Felcsik				Gyimes				Gyergyó			
	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen
<i>a</i>	3,42	2,71	2,14	2,75	1,90	0,95	0,79	1,21	1,37	0,87	0,56	0,93	8,33	6,00	7,33	7,22	5,30	3,07	1,38	3,25
<i>á</i>	7,71	8,14	8,57	8,14	6,20	6,70	6,87	6,59	5,81	6,12	6,87	6,26	2,33	4,33	5,33	3,99	2,19	4,34	5,50	4,01
<i>á</i>	0,00	0,71	1,00	0,57	0,20	0,58	1,20	0,66	0,93	1,00	1,78	1,23	0,33	0,66	0,00	0,33	0,07	0,38	1,42	0,62
<i>o</i>	1,00	0,85	0,00	0,61	0,91	1,20	0,29	0,80	1,06	1,87	0,56	1,16	1,66	2,00	0,00	1,22	1,15	0,46	0,57	0,72

1 = hangsúlyos helyzet; 2 = első hangsúlytalan szótag; 3 = szóvégi nyílt szótag.

III. táblázat: az *o* hangszín-megoszlása

Nyelvjárási hangok	Kászán				Alesik				Felcsik				Gyimes				Gyergyó			
	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen
<i>a ~ á</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,05	0,05	0,03	0,00	0,05	0,00	0,01	0,00	0,33	0,33	0,22	0,03	0,03	0,00	0,02
<i>o</i>	0,00	0,00	0,14	0,04	0,04	0,05	0,00	0,03	0,18	1,66	0,07	0,63	0,33	0,00	0,00	0,11	0,11	0,03	0,00	0,04
<i>o</i>	10,42	12,00	12,57	11,66	8,77	10,93	11,16	10,28	7,37	6,72	8,57	7,88	10,66	11,33	13,00	11,66	6,64	7,00	10,27	7,90
<i>ó, ö, ő</i>	0,85	0,00	0,00	0,28	0,81	0,00	0,00	0,25	0,66	0,00	0,00	0,22	1,33	0,00	0,00	0,44	0,59	0,00	0,00	0,19
diftongus	1,28	0,00	0,00	0,42	0,00	0,05	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,18	0,00	0,00	0,06
<i>u ~ ű</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,33	0,00	0,11	0,03	0,00	0,00	0,01

1 = hangsúlyos helyzet; 2 = első hangsúlytalan szótag; 3 = második hangsúlytalan szótag.

IV. táblázat: az irodalmi nyelvi e hangnak megfelelő nyelvjárási hangok

Nyelvjárási hangok	Kászon					Alesik					Felcsik					Gyimes					Gyergyó				
	1	2	3	4	össze- sen	1	2	3	4	össze- sen	1	2	3	4	össze- sen	1	2	3	4	össze- sen	1	2	3	4	össze- sen
e	15,28	13,85	4,71	27,42	15,31	15,60	12,08	4,60	20,08	13,09	15,56	13,37	4,68	19,87	13,37	16,66	13,66	4,66	26,66	15,41	9,28	6,15	1,92	7,80	6,28
Zár- tabb válto- zat	0,28	0,71	0,00	2,28	0,81	0,34	0,60	0,04	1,73	0,67	0,24	0,18	0,06	0,93	0,35	0,00	0,66	0,33	2,00	0,74	7,39	5,34	2,76	15,07	7,64
labiális válto- zat	0,14	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,04	0,01	0,15	0,00	0,00	0,06	0,05	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,14	0,03	0,00	0,11	0,07

1 = hangsúlyos szótag; 2 = első hangsúlytalan szótag; 3 = második hangsúlytalan szótag, 4 = szóvégi nyílt szótag.

VII. táblázat: a kászoni és alesíki tájnyelv típusangjai

Realizációs formák	Alesik	Válto- zatok	a	á	o	ó, ^u ō	u	ú	e	ë	é, ⁱ ē	i	i	ö, ^ü ō	ő, ^ü ō	ű	ű
		Főtípus	a	á	o	ó, ^u ō	u	ú	e	ë	é, ⁱ ē	i	i	ö, ^ü ō	ő, ^ü ō	ű	ű
	Kászon	Válto- tok	a	á	o	ó	u	ú	e	ë	é	i	i	ö	ő	ű	ű
		Főtípus	a	á	o	ó ^u	u	ú	e	ë	é ⁱ	i	i	ö, ^ü ō	ő ^ü	ű	ű
Fonéma-állomány			a	á	o	ó	u	ú	e	ë	é	i	i	ö	ő	ű	ű
Fonéma váltakozás	Alesik		o		ó, o, o	o	u			ë, ^é ē		i				ű	ű
		o		o, a	o	u			é, ^é ē		i					ű	ű
Fonéma váltakozás	Kászon		o		ó ^u		u			ë, ^é ē		i				ű	ű
		o		ó, o, o		u			é, ^é ē		i					ű	ű

V. táblázat: az *ē*-nek és labiális árnyalatú változatainak megoszlása

Nyelvjárási hangok	Kászón			Alicsik			Felcsik			Gyimes			Gyergyó		
	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen
<i>ē</i>	18,00	15,71	16,83	15,86	14,73	15,29	15,37	14,62	14,99	14,66	15,66	15,16	15,50	12,96	14,13
Labiális változat	0,00	0,14	0,07	0,18	0,08	0,13	0,37	0,37	0,37	1,66	0,00	0,83	1,03	1,42	1,12

1 = hangsúlyos helyzet; 2 = első hangsúlytalan szótag.

VI. táblázat: az *ö* hangszín-megoszlása

Nyelvjárási hangok	Kászón			Alicsik			Felcsik			Gyimes			Gyergyó		
	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen
<i>œ</i>	0,00	0,00	0,00	0,16	0,00	0,08	0,00	0,00	0,00	0,33	0,33	0,33	0,00	0,00	0,00
<i>ö̇</i>	11,57	6,00	8,78	17,29	7,91	12,60	19,12	10,12	15,12	20,33	14,66	17,00	5,00	2,15	3,57
<i>ö</i>	12,00	12,00	12,00	4,00	6,58	5,29	2,31	4,18	3,24	3,33	5,66	4,49	15,76	12,88	14,32
<i>ö̈</i>	0,42	0,14	0,28	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,00	0,05
<i>ȫ</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,34	0,00	0,67
<i>ö̆</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,00	0,05
diftongus	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,26	0,00	0,13
<i>ü, ü̇</i>	0,57	0,00	0,28	0,79	0,00	0,39	1,00	0,00	0,50	1,00	0,00	0,50	0,84	0,00	0,42
<i>i, i̇</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,01
<i>ö̈</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,01
<i>ē̈</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,33	0,00	0,16	0,00	0,00	0,00
<i>ē̄</i>	0,28	0,00	0,14	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,01
<i>e</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,01
<i>ē̆</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

1 = hangsúlyos helyzet; 2 = hangsúlytalan helyzet.

Az *á—ǻ* megfeleléshez hasonló értékeket kapunk, különösen az *ö̈ ~ ö̇ ~ œ* realizáció alapján, az irodalmi nyelvi *ö* hang megfelelőinek területi megoszlása tekintetében: itt is Kászón és Gyergyó halad együtt a többi tájegységgel egybevetve. Ugyanakkor elenyészően kevés és semmilyen tekintetben nem jellegzetes a más változatok számaránya. A statisztikába is csak a teljesség kedvéért vettem fel őket (l. VI. táblázat).

Már a magánhangzók realizációs változatainak megterheltségi táblázatai — hihetőleg — eléggé meggyőzőek arra nézve, hogy a realizációs formák és azok megterheltsége alapján több sajátosságból álló jelenség-csoport különíti el egymástól az egyes tájegységek nyelvjárását. A hang, illetőleg fonéma-állomány számbavételével azonban nem tudnók kialakítani ezeket a több tekintetben különböző kisebb nyelvi alakulatokat.

Annak bizonyítására, hogy a fonéma-állomány számbavétele nem szolgáltat kellő bizonyítékot a kisebb tájnyelvi egységek elkülönítésére, ide iktatjuk a kászoni és alcsíki tájnyelv típushangjait és alakváltozatait bemutató táblázatot¹⁵ (I. VII. táblázat).

Jóllehet Kászón és Alcsík tájnyelvét jellegzetesen elkülöníti egymástól a kétféle magánhangzó-kettőshangzó fajta uralkodó használata és a variánsok más-más fokú megterheltsége, állományszerűen a fonológiai rendszerük azonos. Ilyen alapon tehát a kisebb tájnyelvek nem határolhatók el. A realizációs formák és a hangok megterheltsége viszont, amit az eddigiekben statisztikai ada-

VIII. táblázat: mássalhangzó jelenségek

	c	cc	cs	ccs	k	kk	d	gy	ty	gy	hang- kivetéses, ill. irodalmi nyelvi alakok
123—170	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+
171	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+
172	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	○
173	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	○
174	-		+	-	-	+	+	-	-	+	+
175	+	+	+	-	+	-	+	-	-	+	○
176	-	-	+	-	-	+	+	-	-	+	+
177	+	+	-	+	+	-	+	-	-	+	○
178	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+	○
179	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+	○
180—186a	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	○
187	+	-	-	+	+	-	-	+	+	+	○
188—198	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	○

= + megvan a jelenség; - = a jelenség nem ismeretes; ○ - mindkét jelenség megfigyelhető.

¹⁵ A változatok egymásutánját a gyakoriság határozza meg. Mennél gyakoribb valamely változat, annál közelebb került a típus-hanghoz.

tokkal igyekeztünk bizonyítani, módot nyújtanak arra, hogy elkülöníthessük e tájnyelveket.

A mássalhangzó-rendszerbeli jelenségek közül a következőket foglalja össze a VIII. táblázat: a hosszú : rövid; a *d* : *gy* szembenállást, valamint egyes hangzóhiányos tövek viselkedését a *léc*: *lécet*, *kölcsön*, *gyik*, *ádé:árgyé* 'paradicsompaprika', *gatyá:gagya* 'alsónadrág', illetőleg az *ezeket:azokat* szavak, szóalakok felhasználásával.

Amint a kimutatásból látható, a hosszú:rövid szembenállás és a hangzóhiányos tövek használata Gyimesben jellemző. A *d:gy* szembenállás pedig a gyergyói tájszólást különíti el Csik és Gyimes nyelvjárásától. Az említett szavakban, szóalakokban megfigyelhető a magánhangzóközi nyúlás hiánya, a szóbeljeji hasonulás útján bekövetkező nyúlás, valamint az abszolút szóvégi nyúlás

IX. táblázat: a hasonulás jelenségek táblázata

A kutatópont száma	Nyelvjárási	Irodalmi	A kutatópont száma	Nyelvjárási	Irodalmi	A kutatópont száma	Nyelvjárási	Irodalmi	A kutatópont száma	Nyelvjárási	Irodalmi	A kutatópont száma	Nyelvjárási	Irodalmi
123	+	-	141	+		159	+	-	175	+	-	187		-
124	+	-	142	+		160	+		176	+		187a		-
125	+	-	143	+	-	161	+		177		-	187b		-
126	+		145	+		162	+	-	178		-	187c		-
127	+		146	+		163	+	-	179		-	188		-
128	+		147	+	-	165	+		180		-	188a		-
131	+	-	148	+		166	+		180b		-	189		-
132	+		149	+		167	+		181		-	191		-
133	+	-	150	+		168	+		182		-	194		-
134	+		152	+	-	169	+	-	183		-	195		-
135	+	-	153	+	-	170	+		184		-	196		-
136	+	-	154	+	-	171	+		184a		-	197		-
137	+		155	+	-	172	+		185		-	198		-
138	+		156	+	-	173	+		186		-			
139	+		157	+	-	174	+		186a		-			

-- = köznyelvi hasonulásos formák; += sajátos nyelvjárási, nem hasonulásos jelenségek.

hiánya. Ezek elsősorban a gyimesi tájnyelvet különítik el mindenik más tárgyalt tájegységtől.

Az asszimilációs sajátosságok realizációja ismét csak a gyergyói tájegységben jellegzetes. Gyergyóban ugyanis csak az irodalmi nyelvben is szokványos hasonulás alakok hallhatók, másutt a hasonulás nélküli alakváltozatok az uralkodók, de mellettük megvannak már az irodalmi nyelvbeli formák, különösen a fiatalabb nemzedék nyelvhasználatában. A jelenség bemutatására a *kanállal, lábbal, házzal* szóalakot használtam fel. (l. IX. táblázatot).

A hangátvetéses jelenségek más területi egységek együtthaladását mutatják (l. X. táblázatot). Ezeknek az alakoknak ritkább volta jellemzi Kászont és Alcsíkot és ezzel e két tájnyelvi alakulat elkülönül a felcsíki, gyimesi és gyergyói tájszólástól. Ez utóbbiakban ugyanis lényegesen nagyobb mértékben használatosak a nyelvjárási hangátvetéses alakok. Ugyanakkor azonban a kászoni meg az alcsíki tájnyelv sem teljesen azonos e tekintetben, mert Kászomban jóval gyakoribb az irodalmi nyelvi, hangátvetés nélküli alak, mint Alcsíkban.

Ehhez a táblázathoz a következő szóalakokat hasznosítottam: *húzza, keresse, nézz, nézze, nézzük; kanál*.

X. táblázat: a hangátvetéses jelenségek aránya

	Kászon	Alcsík	Felcsík	Gyimes	Gyergyó
Köznyelvi, irodalmi	5,28	2,69	1,47	1,00	1,07
Átvetéses alak	0,85	1,65	4,05	6,33	4,57

A mássalhangzós sajátosságok közül egyik-másik kisebb tájnyelvi alakulat vagy egy-egy helyi nyelvjárás elkülönítésére alkalmas a csíki-gyergyói nyelvjárásban a postaveoláris (*t*), illetőleg kakuminális (*t*) *t*, valamint a többperdületű *r*. A *t* rendszerszerűen hallható Alcsík néhány falujában (131, 132, 134) és Kászomban (126), illetőleg a Csík és Gyergyó tájnyelvi alakulatának határán (178) lévő egy település nyelvjárásában. Ugyanakkor Gyergyó több helységében kakuminális *t*-t ejtenek (187, 187a, 187b, 187c), és ugyancsak ezeken a településeken használatos az *r*, egy, a köznyelvi ejtésben ismeretlen, többperdületű hang. Az itt felsorolt, szórványosan, egy-egy helyi nyelvjárásban előforduló realizációs jelenségek színezik a több más sajátosságban közös, egymástól elkülönülő nyelvjárás alakulatokat, de nem alkalmasak arra, hogy önmagukban a tájnyelvi alakulatok elhatárolását lehetővé tegyék.¹⁶

A hangrendszerbeli jelenségek alapján elhatárolható nyelvjárás egységek sajátos vonását támogathatják morfológiai jellegzetességek is. Minthogy azonban az alaktani jelenségek jóval egységesebbek nagy területen, mint a hangrendszerbeliek, csak másodlagos szerepet játszhatnak a tájnyelvi alakulatok közötti határ megvonásában. Mégis, a hangtani és szóföldrajzi jelenségekkel együtt

¹⁶ Vö. К. Ф. ЗАХАРОВА, В. Г. ОРЛОВА i.m. 21.

számos tanulság vonható le elterjedtségükből az elhatárolás vonatkozásában is.

Az alaktani formák és realizációk — amint ismeretes — nagyrészt egységesek a nyelvjárasterület egészén. (Így például a *-ni* határozórag a közösségi jelentésárnyalatot hordozó személynévi formához kapcsolódik: *Sándorékni* [azaz a Sándor családjához] *menyek* szerkezetben, a *-hoz, -hez, -höz* rag viszont az egy személyt jelölő tulajdonnévhez járul: *Sándorhoz menyek*. A *-ban, -ben* helyén ejtett *-ba, -be*, illetőleg a *-tól, -től, -ból, -ből, -ra, -re* határozóragok és változataik megegyeznek az egész területen.) Az elhatárolás szempontjából — amint már említettem — a több birtokos egy birtok viszonyt jelölő birtokos személyrag hasznosítható (1. a 2. sz. térképlapot). A jelenség területi megoszlása a következő: Kászonban, Alcsíkban és Gyimesben az *-ik* hangalakváltozat fejezi ki ezt a viszonyt. Kivételt csak Csíkszereda képez, itt ugyanis az irodalmi nyelvet beszélik nyelvjárásias színezettel, és emiatt az alaktani formák használatát tekintve eltér a vidék nyelvjárásától. Felcsíkban és Gyergyóban pedig az *-ok, -ék, -ök* morféma használatos illeszkedéssel ugyanannak a viszonynak a jelölésére. Mindössze a két tájegység közötti átmeneti területen figyelhető meg nagyobb mérvű ingadozás.

Tanulmányozták a tanulmányozott kérdés szempontjából az ikes igék viselkedéséből levonható következtetések is. E tekintetben kiválik a többi tájegység nyelvhasználatából Gyergyó. Itt ugyanis viszonylag gyakoribbak az iktelen formák. Hagyományörzőbb jellegével viszont Gyimes különül el némiképpen a felcsíki, alcsíki és kászoni tájnyelvben megfigyelhető — egyébként ugyancsak hagyományörző — gyakorlattól: itt következetesebbnek mondható az ikes ragozás (1. XI. táblázat).

XI. táblázat: az ikes; iktelen igealakok használati aránya

	Kászon	Alcsík	Felcsík	Gyimes	Gyergyó
ikes	8,71	7,29	8,73	9,00	5,61
iktelen	1,00	1,50	2,56	1,00	3,61

A szókészlet szintén szolgáltat adalékokat az elhatároláshoz. Jóllehet kérdőfüzetünk kérdésanyaga a dolog természeténél fogva szóföldrajzi szempontból nagyrészt közömbös szóanyagot tartalmaz, és csak a kérdések egyharmada tekinthető szóföldrajzi vonatkozásban tanulságosnak, mégis találunk szép számmal szavakat, amelyek a tájnyelvi egységek határainak megvonásához, a hang- és alaktani elemek mellett értékes adatokat szolgáltatnak. Hiszen az egész megvizsgált területen egységesen és általánosan használt, egymásnak csak hangtani variánsaként használatos szavak mellett több, szóföldrajzi szempontból változatosságot tükrözőtő adatot találunk. És ezek fölhasználhatók az elhatárolásban. Ilyen szavak például a *vakondok, körte*, (kendert) *nyő, birkózna*, *vőfély, lepke, koca (disznó), felhő*.¹⁷ Az adatok mindenekelőtt a gyergyói

és gyimesi nyelvjárásnak a többitől való eltérését mutatják. Ezért az al- és felcsiki adatokat egybevonva mutatjuk be a táblázatban. Itt ugyanis nagyrészt pusztán hangalakváltozatok figyelhetők meg, magát a fogalmat többnyire ugyanaz a szó nevezi meg. A zárójelbe tett számok azt jelölik, hogy hány esetben használtak más szót a kérdéses dolog megnevezésére (l. XII. táblázat).

XII. táblázat: a szóföldrajzi adatok megoszlása

címszó		Csik	Gyimes	Gyergyó	Kászon
vakondok	<i>vakond:vakhoncsok:vakancsok</i>	+	—	[10]	+
	<i>guzgán</i>	—	+	[1]	—
	<i>vakkancs</i>	—	—	+	[1]
körte	<i>körte</i>	+	+	[18]	+
	<i>körtöve</i>	[8]	—	+	—
nyő	<i>nyő</i>	+	—	+	+
	<i>szed</i>	—	+	—	—
birkoznak	<i>küzsdnék:küzsödnek:küzsöd- dődnék</i>	+	+	[12]	+
	<i>verekednek</i>	[6]	[2]	[1]	[1]
	<i>birkoznak</i>	[14]	—	+	—
vőfély	<i>vőfély</i>	+	+	[4]	+
	<i>vendégshivó</i>	—	—	+	—
lepke	<i>lepke</i>	[16]	—	+	[2]
	<i>pillangó</i>	+	+	[2]	+
koca	<i>gölye</i>	+	+	[2]	+
	<i>eme</i>	—	—	+	—
	<i>koca</i>	[3]	[1]	[2]	—
felhő	<i>felhő</i>	+	+	[14]	+
	<i>felleg</i>	—	—	—	[2]
	<i>homály</i>	[2]	—	+	—

— = nem használják, + = általános használatú

¹⁷ L. GÁLFFY—MÁRTON i. m. térképlapjait is.

XIII. táblázat: a tájnyelvi alakulatokban vizsgált jelenségek összesítése¹⁸

Nyelvjárási jelenségek	Kászón	Alicsik	Felcsik	Gyimes	Gyergyó
\hat{a}	+	+	+	+	—
\acute{a}	○	—	—	○	+
\hat{a}	+	+	+	○	○
a	○	—	—	+	○
o	+	+	+	+	+
\acute{o}	—	—	—	—	—
e	+	+	+	+	+
e, \acute{e}	—	—	—	—	+
\acute{e}	+	+	+	+	+
\acute{e}	—	—	—	—	○
\acute{o}	+	+	+	+	+
\acute{o}	+	+	○	+	○
\acute{o}^u	+	△	△	+	+
\acute{o}	○	○	+	+	○
δ	+	△	△	+	+
δ	○	○	+	+	○
$\acute{e}i$	+	△	△	+	+
\acute{e}	○	○	+	+	○
$^u\acute{o}$	△	+	△	△	△
$^u\acute{o}$	△	+	△	△	△
$i\acute{e}$	△	+	△	△	△
d -zés	+	+	+	+	—
gy -zés	—	—	—	—	+
— c —	△	△	△	+	△
— cs —	△	△	△	+	△
— k —	△	△	△	+	△
— cc —	+	+	+	△	+

¹⁸ A jegyzetet l. a 38. oldalon.

Nyelvjárási jelenségek	Kászón	Alcsik	Felcsik	Gyimes	Gyergyó
— <i>ccs</i> —	+	+	+	△	+
— <i>kk</i>	+	+	+	△	+
<i>ty</i>	△	○	△	△	△
<i>gy</i>	+	+	+	+	+
hangkivetéses alak	-	-	-	+	-
hangkivetés nélküli alak	+	+	+	+	+
hasonulós alak	+	○	+	△	+
hasonulás nélküli alak	+	+	+	+	△
hangátvetéses alak	-	○	+	+	+
hangátvetés nélküli alak	+	+	○	○	○
ikes ragozás megléte	+	+	+	+	○
ikes ragozás hiánya	-	-	○	-	○
- <i>ik</i> több birtokos egy birtok személyrag	+	+	-	+	△
- <i>ok</i> , - <i>ék</i> , - <i>ök</i> egy birtokos több birtok személyrag	△	△	+	△	+
körte, küzsdnek, vőfély, pillangó, gölye, felhő	+	+	+	+	-
körtöve, birkoznak, vendég hívó, lepke, eme, homály	-	-	-	-	+
vakondok	+	+	+	-	-
guzgán	-	-	-	+	-
vakkancs	-	-	-	-	+
(kendert) nyő	+	+	+	-	+
(kendert) szed	-	-	-	+	-

A táblázatok alapján bemutatott jelenségek statisztikai és egyéb adatait összesítve, megkapjuk a fogódzót a tájegységek elkülönítéséhez, illetőleg megállapíthatjuk, mely jelenségek kapcsolnak össze egyes tájnyelvi alakulatokat, sőt az egész vizsgált terület összes egységeit. Egyes sajátosságok ugyanis össze-

kapcsolnak két vagy több tájnyelvi alakulatot, a sajátosságok összessége viszont elkülöníti őket egymástól (l. XIII. táblázat).

A táblázatból a következő tanulságok vonhatók le az elhatárolásra vonatkozóan:

1. A vizsgált jelenségek közül mindegyik tájegységben megvannak nagyrészt azonos megterheltséggel az alábbi hangok, jelenségek: *o, o, e, ě, ō, gy-zés*.

2. Kászonban, Al- és Felcsikban meg Gyimesben közös, nagyrészt ugyancsak azonos megterheltségű jelenségek: az *á* erősfokú megterheltsége, az *e, ě* meg *ě* gyenge foka, hiánya, a *d*-zés, a hasonulás nélküli alakok, valamint az ikes ragozás csaknem rendszerszerű megléte, a *körte, küzsdnek, vőfély, pillangó, gölye, felhő*, szó, szóalak használata, illetőleg a *körtöve, birkoznak, vendéghívó, lepke, eme* (disznó), *homály* szó és szóalakok hiánya.

3. Ugyanakkor Kászont, Al- és Felcsíkot az *a* erősfokú megterheltsége kapcsolja össze; Kászont, Alcsíkot meg Gyimest viszont az *ő* erősfokú megterheltsége mellett az *-ik* több birtokos egy birtok viszonyt jelölő morféma vonja egy csoportba; Kászon és Alcsik pedig az *ó, ő, é* közepes megterheltségében meg a hangátvetés nélküli alakok erős fokában mutat egyezést.

Az egyes tájnyelvi alakulatokat azonban számos sajátosság együttese egyéni.

4. Kászont elsősorban az *ó^u, ő^u, éⁱ*, magánhangzó-kettőshangzó megléte, az *á* mellett az *á*-nak, az *a* mellett az *a*-nak közepes megterheltsége, a hangátvetéses alakok hiánya teszi a szomszédos tájegységektől különálló alakulattá.

5. Alcsíkot mindenekelőtt az emelkedő-nyitódó magánhangzó-kettőshangzók *uo, üö, ie*, megléte a *ty* erősebb fokú megterheltsége, a hasonulás és hangátvetés közepes foka jellemzi és határolja el.

6. Felcsíkra az *ő*-zés gyöngébb foka, a középső nyelvállású hosszú magánhangzók (*ó, ő, é*) kizárólagossága, az ikes ragozás erőteljesebb megbomlása, valamint az *-ok, -ök, -ék* több birtokos egy birtokra utaló személyrag jellemző.

7. Gyimest a következő jelenségek különítik el a többi tájegységtől: az *a* nagyobb megterheltsége, a hangzóközi rövid *c, cs* meg a szóvégi rövid *k*, a hangkivetéses alakok gyakorisága, a hasonulásos alakok ritka volta, a (kendert) *szed* szóföldrajzi elterjedése.

8. Gyergyóban az *á*, az *a*, az *e—ě, ő* meg az *ó^u, ő^u, éⁱ* nagyobb fokú megterheltsége, a *gy-zés*, a hasonulásos alakok és az *-ok, -ök, -ék* több birtokos egy birtok viszonyt jelölő személyrag általános használata, valamint a *körtöve, birkoznak, vendéghívó, lepke, eme* (disznó), *homály* szó és szóalak kizárólagos használata sajátos a többi tájnyelvi alakulatokban szokványos *körte, küzsdnek, vőfély, pillangó, gölye, felhő* szóval, szóalakkal szemben.

A táblázat ugyanakkor aprólékosabb egybevetésre is alkalmas, Külön-külön számba vehető mindenik tájnyelvi alakulatra jellemző más sajátosságok gyakorisága, illetőleg az őket kettesével vagy hármasával összekapcsoló jelenség-csoportok száma, a jelenségek megterheltségi foka, realizációs formái.

A nyelvjárási jelenség-csoportok területi egybeesése természetesen nem változatlan, nem állandó. A szomszédos helységek, területek lakosságának nyelve, nyelvjárása állandóan kölcsönhatásban van egymással, az egyes tájnyelvi jellegzetességek hatnak egymásra kisebb-nagyobb mértékben. Így alakulnak ki az átmeneti határsávok, illetőleg így tolódnak el jelenség-határok, amelyek valamely tájegység nyelvjárási határát jelölték. E harc eredményeként egyes jelemségek, jelenségcsoportok teret veszítenek, mások teret hódítanak. A vizsgált tájegységek átmeneti sávjában végbement módosulásokat, illetőleg a fontosabb jelenségek területi eltolódásában megfigyelhető változásokat módomban volt nyomon követni, mert a tőlünk gyűjtött adatokban érvényesülő fontosabb hangtani sajátosságokat egybevettem Vámszer Mártának „Csík és Gyergyó nyelvjárása” címen megjelent tanulmányával, melyben a szerző rendszerszerűen és az egyes tájegységekre jellemző sajátosságok táblázatszerű bemutatásával összegezi az erre a területre vonatkozó, a múlt század végéig közzölt nyelvjárási anyagot.¹⁹ Az egybevetésből kiderül például, hogy az alcsíki nyelvjárás déli részére 70—80 évvel ezelőtt a középső nyelvállású monoftongusok (ó, ő, é) használata volt jellemző, ma pedig ez a tájnyelvi alakulat (131—138) egyetlen kutatópont (137) kivételével diftongizáló, sőt a felcsíki tájegység déli pontjain (157, 159, 161, 164) is ejtenek, bár ritkábban, kettőshangzót az említett hosszú magánhangzók helyett. A mi anyagunk tanúsága szerint a gyimesi tájszólásban sem ismeretlen a diftongus a középső nyelvállású hosszú magánhangzók realizációjában, a régebbi gyűjtések adataiban viszont nem találunk ilyen jelenséget. (L. a mellékelt térképlapot.) A nyelvjárási jelenség-határok tehát változnak, eltolódnak, illetőleg a nyelvjárási egységek más-más jelenségcsoport alapján határolhatók el egymástól. Máskor a jelenségek megterheltségi aránya változik meg, és ez okozza a határsáv eltolódását.

A fennebb kifejtettekből következik, hogy a bemutatott jelenségek és az egybeeső jelenségcsoportok mind morfológiai, mind szóföldrajzi, de különösen fonetikai-fonológiai szempontból illusztrálják azt a tételt, hogy mindegyik nyelvjárási alakulatban vannak rendszer-jellegű különbségek, illetőleg egyezések. Az összesítő táblázatokba foglalt jelenségek megoszlása, a jelenségek gyakoriságát is bemutató térképek összesítő adatai — véleményem szerint — megnyugtató módon igazolják, hogy a jelenségek megterheltségben és szembenállásonként egyaránt megoszlának területi vonatkozásban. A nyelvjárás különböző

¹⁸ A jelek értéke: 0 = △, 0—2-ig = —, 2—5-ig = ○, 5— = +; az *ë* : *ě* szembenállás meg a hangátvetéses hangátvetés nélküli jelenségek értékjelei: 0—1-ig = —, 1—2-ig = ○, 2— = +; ez utóbbi esetben ugyanis a jelenség gyengé fokú megterheltsége miatt a pusztán árnyalati megterheltségbeli különbségek másként nem érzékeltethetők; az ikes : iktelen ragozás viszonyát jelölő értékek: 0—2-ig = —, 2—6-ig = ○, 6— = +; a szóföldrajzi adatok összesítésében a hangalak-változatoktól ezúttal is eltekintve összevontan mutathatók be a több tájegységre jellemző (táj) szavak. Ezek jelértéke: — = nem használják a szót az illető tájegységben, + = általánosan használt a szó a nyelvjárásban. A [...] -be tett számok meg ugyanúgy, mint előbb, azt jelölik, hány más szót ismernek még a fogalom megnevezésére.

¹⁹ Vö. NyIrK. I [1957], 1—4. sz. 51—9 + egy térképlap.

részrendszereiből válogatott nyelvjárási jelenségek és az irodalmi nyelvbeli fonémáknak megfelelő nyelvjárási fonémák és realizációs formák, tehát a nyelvjárásban típushangnak tekinthető hangok alapján mindegyik tájegység fonéma-rendszerét világosan elkülöníthetjük. Ezt az elhatárolást támogatja ugyanakkor az alaktani és a szóföldrajzi jelenségek elterjedése és gyakorisága is, jóllehet ezek nem esnek mindig egybe a fonetikai-fonológiai tényekkel. Mégis igazolják azt a tételt, hogy az egyes tájnyelvi alakulatokra jellemző jelenségek összessége kellőképpen elkülöníti egymástól a kisebb tájnyelvi egységeket, ha egyes sajátosságok összekapcsolják is őket, egységbe vonják is nagy vonalakban. A táblázatokba foglalt adatok és a mellékelt összesítő térképlapok e mellett tanúskodnak. Tehát a csíki és gyergyói atlasz anyaga is azt bizonyítja, hogy ilyen módon egyes határsávoknak statisztikai adatok segítségével történő megvonása útján a nyelvjárási alakulatok elhatárolhatók egymástól.

GÁLFFY MÓZES

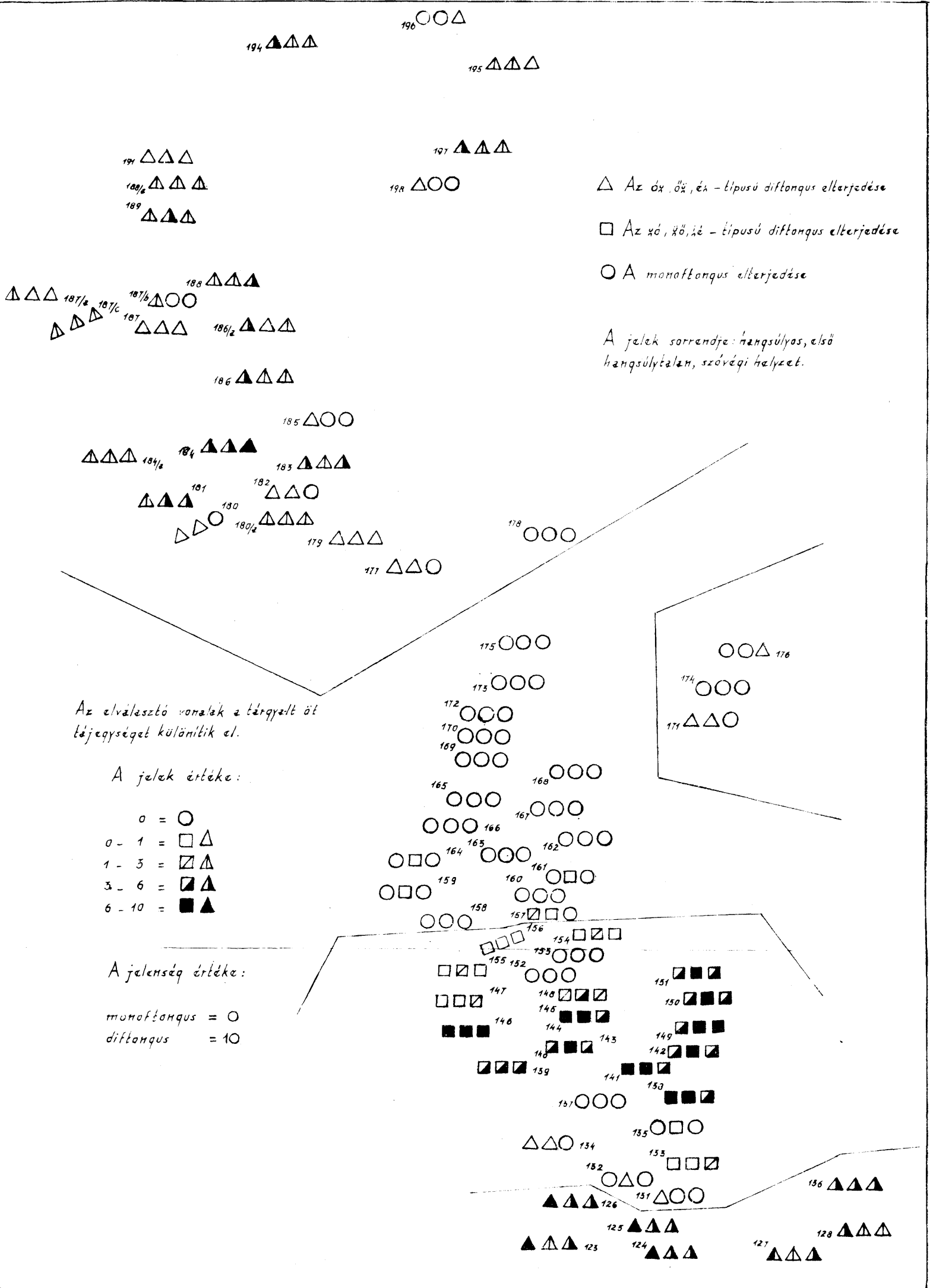
Statistische Methoden bei der Abgrenzung von dialektalen Gebilden auf Grund des Regionalen Sprachatlasses von Csík und Gyergyó

Die Möglichkeit einer Abgrenzung der Mundarten gegeneinander ist bis in unsere Tage hinein eine umstrittene Frage geblieben. Manche Sprachforscher, von Gilliéron bis Ascoli, von G. Paris bis P. Meyer, A. Gauchat und andere ziehen die Existenz von Mundartgrenzen entschieden in Zweifel oder beurteilen diese Möglichkeit mit grosser Skepsis, da die Isoglossen der Erscheinungen nicht zusammenfallen. Demgegenüber nehmen die deutschen Dialektologen und ebenso auch manche rumänische, ungarische und sowjetische Fachleute für die Abgrenzbarkeit der Mundarten Stellung und heben hervor, dass zwischen den verschiedenen dialektalen Gebilden Übergangsgebiete liegen können.

Bei der Abgrenzung kleinerer Einheiten in den ungarischen Mundarten jenseits der Donau (Pannonien) wurde die statistische Methode zuletzt von S. Imre angewendet (MNyj. VIII. [1962] 21). Der Verfasser der vorliegenden Arbeit unternimmt auf Grund statistischer Untersuchungen den Versuch, im Raum von Csík und Gyergyó kleinere territoriale Einheiten der ungarischen Mundarten in Siebenbürgen gegeneinander abzugrenzen. Er legt seinen Untersuchungen nicht nur lautliche Erscheinungen zugrunde, sondern berücksichtigt auch morphologische und wortgeographische, wenn diese innerhalb der Grenzen des Gebietes Abweichungen zeigen. Die Angaben zu seiner Arbeit schöpft er aus der schon abgeschlossenen, handschriftlichen Sammlung des regionalen Sprachatlasses über dieses Gebiet.

Der Verfasser hat die Überzeugung gewonnen, dass im Raum Csík—Gyergyó auf Grund eines statistischen Vergleiches der lautlichen — besonders der monophthongischen und diphthongischen Realisation der Phoneme für umgangssprachliches *ó-ő-é* — morphologischen und wortgeographischen Erscheinungen fünf kleinere Mundarten zu unterscheiden sind: die Mundart von Kászón, Alcsík, Felcsík, Gyimes und Gyergyó. Oft fallen die Isoglossen mehrerer Erscheinungen zusammen, so dass die Grenzzone einer kleineren räumlichen Einheit durch die Isoglosse ganzer Erscheinungsgruppen bezeichnet wird. Mehrere Male zeigt sogar die Belastung der Erscheinungen den gleichen oder einen ähnlichen Wert. Auch Grenzzonen mit Übergangscharakter lassen sich zwischen den Nachbargebieten feststellen, was die Möglichkeit einer Abgrenzung von Mundarten auf Grund einer statistischen Untersuchung der Erscheinungen gar nicht ausschliesst.

M. GÁLFFY

△ Az óx, öx, éx - típusú diftongus elterjedése
 □ Az xó, xö, xé - típusú diftongus elterjedése
 ○ A monofthongus elterjedése

A jelek sorrendje: hangsúlyos, első hangsúlytalan, szóvégi helyzet.

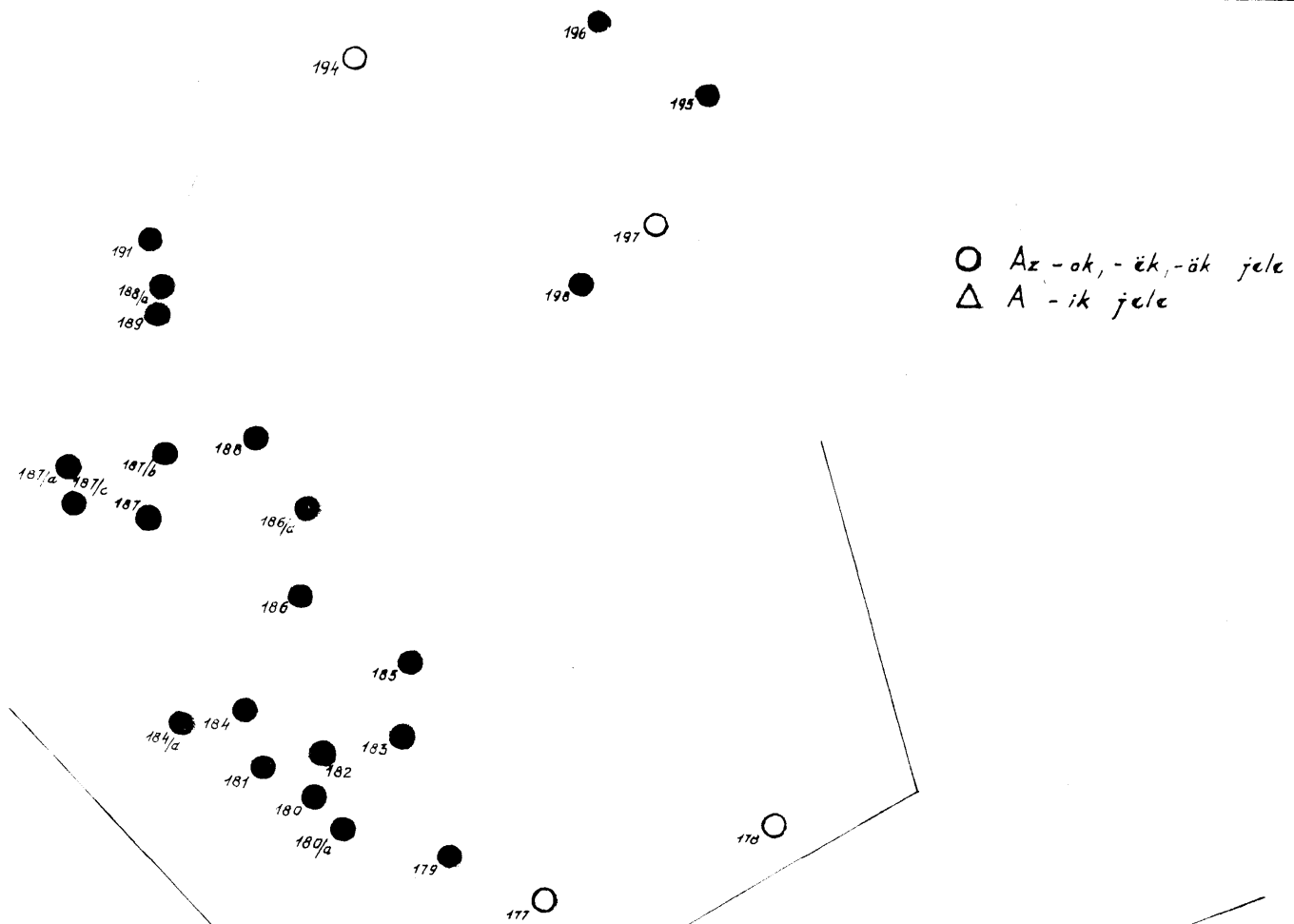
Az elválasztó vonalak a tárgyalt öt téjegységet különítik el.

A jelek értéke:

- o = ○
- o - 1 = □ △
- 1 - 3 = ▣ △
- 3 - 6 = ▤ △
- 6 - 10 = ▥ △

A jelenség értéke:

- monofthongus = ○
- diftongus = 10

A jelek értéke:

- 6 - 10 = ○
- 10 = ●
- 11 - 15 = △
- 15 - 20 = ▲
- 20 = ▲

A jelenség értéke:

- uk, -ök = 0
- ok, -ök, -ök = 10
- ik = 20

